

הבהרות בעניין עבירות של חילוניים (תשובה לתגובות)

מבין שיטי דבריהם של ידידי הרב דרור פיקסלר (בתגובתו בגיליון הקודם) ושל הרב נחום נריה (בגיליון זה) ניכר כי לא הבינו חלק ניכר מדבריי¹. ייתכן שהבעיה היא בבהירות דבריי, ומפאת גישות הנושא אני מוצא לנכון להבהיר אותם בשנית, תוך התייחסות לטענות שעלו בשתי התגובות.

א. לתגובתו של הרב פיקסלר

הרב פיקסלר פותח את תגובתו בקביעה שאני (כמו גם ידידי נדב שנרב, במאמרו באותו גיליון) טוען שאין דין ערבות כלפי יהודים שאינם שומרים תורה ומצוות. כאן אדבר רק בשם עצמי, אך חלק מן הדברים לענייני נכונים גם ביחס למאמרו של נדב שנרב. אפתח בכך שאין דבר רחוק יותר מכוונתי, מאשר הטענה כי אין דין ערבות כלפי חילוניים. הרי הבהרתי חזר והבהר² שכל כוונתי היא לומר בדיוק את ההיפך (!): טענתי היתה **שלמעשיהם אין משמעות של עבירה**, שכן מי שאינו מכיר בקיומו של בורא העולם ובמציאות של ציוויי אינו בר מעבר עבירות. אולם הבהרתי כי חובה עלינו לקרובם ולהביא את המחויבות לתודעתם. מה זה אם לא דין ערבות? העובדה שצידדתי בכך שניתן להכשילם אינה נובעת מהיעדר ערבות, אלא מכך שהעבירה ביחס אליהם כלל אינה מכשול. זה היה תורף הטיעון שלי, בין אם הוא נכון ובין אם לאו (עד עתה לא הגיעה אליי תגובה הסותרת אותי עניינית). זה באשר לעצם הטיעון שלי. הטיעון שבמאמר נסמך על ראיות ועל אינטואיציות (ולא רק על אינטואיציות בלבד, כפי שהרב פיקסלר טוען בסיכומו, אף שאני בהחלט מחשיב את האינטואיציות מאוד גם ביחס להלכה למעשה, ובפרט אינטואיציות מוכרחות כמו זו שבמאמרי, ואכ"מ).

קצת אנסה לעבור בקצרה על עיקרי טענותיו ולהשיב עליהן אחת לאחת:

1. לגבי הטענות מדין ערבות (פרק א במאמרו), אני רואה עצמי פטור מלענות עליהן, וכמושניית.
2. בפרק ב במאמרו מובא ערך אנציקלופדי לגבי דין 'לפני עיוור', ולא הבנתי מה מקומו בתגובה למאמרי. וכי כפרתי בקיומו של איסור כזה? הרי התייחסתי אליו בפירוט גם בדבריי.
3. בפרק ג הוא משווה את הקראים בזמן הרמב"ם לחילוניים בימינו. שוב ישנה כאן אי הבנה גמורה של דבריי. כל טיעוני הוא שיש להבחין בין מי שמאמין בבורא העולם וכופר בחלק ממצוותיו³, לבין מי שאינו מאמין כלל. אז מה עניין הקראים לכאן? ההיתלות במקורות לא

1. על אף ההבהרות בכתב ובשיחת טלפון שמסרתי לרב פיקסלר.

2. ראה במאמרי בתחילת פרק ג, בהעי' 14, בכל פרק ה ובעוד מקומות.

3. זה אולי דומה למסורתיים בימינו, שבעיניי הם גרועים הרבה יותר מהאפיקורסים, שהרי הם יודעים את ריבונם ומורדים בו.

רלוונטיים היא אחד הכשלים הנפוצים בדיונים בנושאים אלו, ועיקר מאמרי בא להוציא מן ההשוואות השגויות הללו.

4. בתחילת פרק ד הרב פיקסלר מביא את דבריי (סוף פרק ב במאמרי) לגבי 'הלעיטהו לרשע וימות'. הוא טוען שאין היתר להכשיל רשע בעבירה אלא לכל היותר לתת לו להיכשל בעצמו ולא למנוע אותו מכך (=להפרישו). הוא מביא את הרמב"ם והמאירי (ב"ק סט, א) להוכיח את טענתו.

אולם על כך יש להשיב מכמה וכמה צדדים:

א. כתבתי בפירוש שהאפשרות להתיר להכשיל את הרשע בעבירה היא דעה אחת מתוך כמה. ומה הראיה מהרמב"ם והמאירי, גם אילו הוא היה צודק בפירוש דבריהם?
 ב. גם בדבריהם של הרמב"ם והמאירי אין בסיס לטענתו. האם כתוב שם שאין היתר להכשיל? להפך, לכל היותר הוא יכול להעלות חילוק כזה מדעתו שלו, אך לא להיתלות בהם כמקור שיש איסור להכשיל רשעים בעבירות.

ג. כפי שכתבתי, גם לשון הפסוק 'הלעיטהו' מורה שיש היתר (ואולי חובה) להכשיל.
 ד. הפניתי לאנציקלופדיה תלמודית (העי' 14 וסביבה), והוא דוחה זאת וטוען שאין שם דעה כזאת. ושוב, זהו לכל היותר חילוק (אפשרי) שהוא עושה מדעתו, אך בהחלט לא מה שכתוב שם. אוסיף שכעת מצאתי בפירוש בשדי חמד (כרך ב עמ' 302) דעות האומרות בפירוש שיש היתר להכשיל רשע בעבירה (!), כלומר "לעבור על 'לפני עיוור'", בלשונם המפורשת של אותם פוסקים. המדובר הוא בדיונים המשביעים אדם כשוודאי להם שהוא יישבע לשקר, שזהו ציור קלאסי של 'לפני עיוור'. אמנם יש מקום לחלוק על כך (עיי' שם), אך בהחלט ישנן דעות כאלה, והוא אשר כתבתי.

ה. אך מעבר לכול, שוב ישנה כאן אי הבנה גמורה של דבריי. הרי אני טענתי שחילוני אינו 'רשעי', ושיש דין ערבות לגביו, ולכן הכלל הזה אינו תקף ביחס אליו. לכל היותר העליתי אפשרות ללמוד מכאן לגבי שאלת ההרס בעולם או בנפש שנגרם מעבירות מסוגים אלו, וגם זו היתה הערה צדדית בכמה משפטים במאמרי, כפתיח לטיעון ולא כחלק ממנו (גם בסיכום לא נסמכת על כך, ולא בכדי).

עוד יש להשיב על דברי הרב פיקסלר:

5. בפרק ד במאמרו ישנה טענה עובדתית שלפיה רוב החילוניים בישראל של ימינו מאמינים בקב"ה, אמנם זוהי אמונה בא-ל שאינו מצווה, כדבריו. אני כלל לא בטוח שאמונה בא-ל פילוסופי כלשהו יש לה משהו עם אמונת ישראל. גם הנוצרים, המוסלמים, ואולי אף הבושמנים, מאמינים בסוג כלשהו של כוח עליון. לענ"ד, מבחינה יהודית זהו אתיאזם גמור. הא-להים שלנו התגלה בסיני ונתן לנו מצוות. הוא יחיד ובעל כל הכוחות כולם, ומבטיח לנו השגחה וגאולה. כל אלו מהותיים ביחס אליו.

בכל אופן, כל זה אינו נחוץ כלל ועיקר לעצם הדיון. טענתי מכוח סוף פרק ח מהלי מלכים ברמב"ם שהמקיים מצווה לא מתוך שהקב"ה ציווה עליה למשה בסיני זה אינו מעשה מצווה, ודאי שרירה וקיימת גם ביחס לאלו. הרי אם הם אינם מאמינים בא-ל מצווה, מה משמעות יש ל'מצוות' שהם עושים?

6. הרב פיקסלר אינו מתייחס לטענותי ההלכתיות: מדברי הפוסקים בני ימינו (הרב פיינשטיין האומר שברכה של חילוני לא שמה ברכה, והרב שטרנבוך), מדברי הפוסקים והראשונים העוסקים בריבוי בשיעורים ב'לפני עיוור', מדברי הרמב"ם בהל' מלכים, מסוגיית 'תינוק שנשבה' וקרבות שגגה שמקופיא ממש מוכיחה כדבריי⁴. הוא מסתפק בקביעה לא מנומקת שטעויותיי נובעות מאינטואיציה שגויה. אני אכן פותח באינטואיציה, שלענ"ד היא כמעט מוכרחת ובוודאי לא שגויה, אך אני גם מביא נימוקים. לא ראיתי בדבריו שום דבר שיגרום לי לזנוח את אותה אינטואיציה.

ב. לתגובתו של הרב נריה

קצת אתייחס לתגובתו הקצרה של הרב נחום נריה המופיעה בגיליון זה. ראשית, לא ממש הבנתי את המונח 'הגות הלכתית', שבו הוא משתמש ביחס לדבריי. למיטב שיפוט, מאמרי היה מאמר הלכתי, בין אם הוא נכון ובין אם לאו, ולא מאמר הגותי.

ועתה לעצם דבריו. ישנן בתגובתו שתי פסקאות: הראשונה טוענת כנגד ההשוואה שהצעתי בין מצווה של מי שאינו מאמין לבין עבירה של אדם כזה. אין בדבריו נימוק, וגם לא דחייה של הנימוקים שלי, ולכן אינני רואה כאן השגה. אכן ישנה הנחה רווחת שלפיה ישנו חילוק כזה, ובדיקת כנגדה כתבתי את מאמרי.

בפסקה השנייה הרב נריה טוען שכופרים היו מאז ומעולם, ולפי דבריי תמיד יכול היה עבריין לפטור עצמו מעונש בטענה שאינו מאמין.

הדברים תמוהים טובא, וקשה לי לראות על מה עליו להשיב כאן מעבר להפנייתו בחזרה לדברים שכתבתי במאמר. האם הוא חולק על הרדב"ז האומר שאונס בדעות גם הוא אונס? או שמא הוא חושב שאין כאן אונס, אז עליו להשיב מהו אונס בדעות, אם לא אדם שבכלל אינו מאמין בקב"ה? כיצד יש להסביר את המונח 'תינוק שנשבה', שוודאי לא הומצא על ידי? הרי רוב הפוסקים מסכימים שאדם חילוני בן ימינו הוא כאנוס, ולכן ודאי הוא גם פטור מעונש, וא"כ יש להקשות עליהם את אותה קושיא: לכאורה כל עבריין בעבר היה יכול לפטור עצמו בטענה שהוא 'תינוק שנשבה'? הרי תינוקות שנשבו היו תמיד.

מעבר לכך, ישנה כאן אי הבנה מוחלטת של דבריי. החידוש שלי כלל לא נגע לעונש, שכן הפטור של כופר מוחלט מעונש הוא פשוט (לפחות בעיניי) כביעתא בכותחא, והוא אף מוסכם על רוב הפוסקים. במאמרי טענתי יותר מכך: אין כאן כלל מעשה עבירה, ולא רק שיש כאן פטור מעונש. הנפק"מ היא לילפני עיוור, וכמו שנתבאר בדבריי.

לעצם טענתו (מדוע לא פטר עצמו כל עבריין בעבר בטענה זו), אף שכאמור היא כלל אינה מופנית כלפיי אלא כלפי כל הפוסקים הפוטרים את הכופרים בני ימינו מעונש, אענה בקצרה (בדומה למה שכבר כתבתי במאמרי).

השאלה היא כיצד בית הדין יודע שאדם הוא 'תינוק שנשבה', או כיצד הוא יודע שאדם הוא אנוס בדעות (וזה לא תמיד אותו דבר, אבל המעמד ההלכתי של שניהם הוא זהה). התשובה היא ש"סוקלים על החזקות". כלומר כשבית הדין בא לשפוט אדם שעבר עבירה צריך לראות אם מדובר ב'תינוק שנשבה', כלומר באדם שבאמת אינו מאמין בקב"ה, או לפחות בציווי, או

4. זאת לולא הדחוק של הר"ן, שהבאתיו במאמרי, וגם הרב פיקסלר לא הסתמך עליו.

באדם שעבר עבירה לתיאבון או להכעיס, והוא טוען טענה זו (שהוא אינו מאמין) רק כדי להיפטור מעונש. ניתן לראות את הביוגרפיה שלו, לשאול את חבריו ושכניו כעדים, כמו כל בירור שנעשה בבית דין.

ומהי באמת החזקה הבסיסית? אם לא הוברר המצב, מה נעשה? נלך אחרי החזקה הפשוטה. באווירה השוררת כיום הרי גם הרב פיקסלר בתגובתו הנ"ל מודה שרוב הציבור החילוני אינו מאמין בציווי התורה, ובוודאי אינו תופס עצמו מחויב אליהם (לעני"ד זהו רוב כמעט מוחלט). אם כן, החזקה היא שחילוני העובר עבירות כיום באמת אינו מבין את מחויבותו למצוות התורה. בימינו, שלא כמו אצל חז"ל, החזקה היא שהאדם הוא אנוס בדעות, ולא עבריין הנכנע ליצרו. לכן הוא פטור מעונש עד שלא יוכח שהוא עבריין המודע לחובתו ולריבונו ומורד בו. לעומת זאת, אצל חז"ל המציאות היתה שונה, שכן שם החזקה היתה שכל יהודי העובר עבירה הוא עבריין היודע את ריבונו ומורד בו. אז האווירה היתה כזו שהאמונה היתה ברורה מאליה, והחטאים היו תוצאה של יצר ולא של אונס בדעות. ולכן בבית דין של חז"ל היתה דרושה הוכחה לכך שהוא אנוס בדעות ולא לכך שהוא עבריין מאמין, כמו בימינו⁵.

אם כן, אני מסכים שמאז ומעולם היו כופרים בעיקר בעם ישראל. השאלה היא אם הם היו אנוסים או לא. זהו כל ההבדל. את הפטור של אנוס מעונש לא אני המצאתי, ואני לא מניח שהרב נריה חולק עליו. ואונס בדעות גם הוא אנוס, כפי שכותב הרדב"ז בתשובתו. ואם כן, לא ברור לי על מה בדיוק עולה הוויכוח.

* * *

לסיכום אוסיף כי לעני"ד יפה תעשה מערכת 'צהר' אם להבא תקפיד להפנות את דברי התגובה לכותבי המאמרים על מנת שיוכלו להתייחס אליהם באותו גיליון ולמנוע אי הבנות כגון אלו. יתר על כן, לתגובות כמו זו של הרב דרורי (ביחס למאמרו של ידידי נדב שנרב, שגם אני לא מסכים לחלק ממה שנאמר בו) אין מקום כלל בביטאון⁶. 'צהר' אמור לעסוק בדיונים ענייניים ומנומקים, ולא בהטפות בלתי מנומקות המלוות באנחות, גם אם הן באות מעומק הלב. גם אם הטענות העולות הן קשות ודרושות חשיבה מחדש על היסודות, ובעיקר אם הן כאלו, דרושה תגובה עניינית.

5. לגבי חזקה במובן הזה, ראה מאמרי "למהותן של החקירות העיוניות", מישרים ג (תשס"ד), ישיבת ההסדר ירוחם, הערה 8. וביתר פירוט ראה בקונטרס 'בין סברות עובדתיות לסברות משפטיות', שנדפס כנספח בחוברת 'שיעור בדין

מיגו", מיכאל אברהם, בני-ברק תשס"ה, בחלק ב פרק ט, ואכ"מ.

6. תשובת המערכת.